

Barokní dvůr – shrnutí přednášky

Mgr. Jana Spáčilová, Ph.D., ZS 2008

1. Teorie dvorské společnosti v době baroka	1
2. Barokní rituál a ceremoniál	2
3. Funkce kultury ve dvorském životě	3
4. Symbolika a její funkce	3
5. Projevy dvorské kultury v jednotlivých uměleckých odvětvích	4
5. 1. Postavení umělce ve dvorské společnosti	4
5. 2. Základní principy barokního umění	4
5. 3. Architektura	5
5. 4. Efemérní objekty	5
5. 5. Sochařství a malířství	5
5. 6. Divadlo a hudba	5
6. Vybrané barokní dvory	6
6. 1. Vídeň	6
6. 2. Olomouc (Kroměříž, Vyškov)	7
6. 3. Další centra (Jaroměřice nad Rokytou, Holešov)	7
Literatura	8

1. Teorie dvorské společnosti v době baroka

Proměny dvorské společnosti v době baroka.

Hodnoty šlechty: urozenost, majetek, moc, životní styl. Středověká tvrz přestavěná na barokní zámek, proměna válečníka v dvořana. Vazalství se proměňuje – panovník namísto půdy dává přízeň. Smysl společenského života je nechat se vidět u dvora. Pravidelné kontakty s panovníkem díky dvorským úřadům jsou chápány jako vyznamenání, projev přízně. Nárůst dvora v širším smyslu – přitáhnutí šlechty ke dvoru, výstavba paláců. Stalo se společensky neúnosným být u dvora a nemít zde vlastní dům. Ve Vídni souvisel stavební boom také s tím, že po roce 1683 byla předměstí zničena tureckým obléháním a bylo zde místo pro nové stavby. „Urbanizace“ šlechty. (Oproti tomu: zdržování se na venkově bylo projevem totálního společenského znemožnění – příklad: Ludvík XIV.) Vztah šlechty a poddaného: patronace, zodpovědnost.

Pojetí pozdně středověkých a raně novověkých dvorů – dva koncepty: Norbert Elias, Jeoren Duindam.

1) Norbert Elias: *Die höfische Gesellschaft*, Darmstadt 1969.

- vycházel z poměrů na dvoře Ludvíka XIV. Dvůr je nástroj politické moci, je namířen proti šlechtě. Prostřednictvím ceremoniálu připoutává panovník část urozených ke dvoru – ti přebírají modely chování a šíří je mimo dvůr.

2) Jeoren Duindam: *Viena and Versailles. The courts of Europe's dynastic rivals c. 1550–1780*, Cambridge 2003 (shrnutí více studií).

- kritika Eliase, zkoumání struktur na dvoře Ludvíka XIV. a Leopolda I. Francouzský model nelze mechanicky přenášet, v habsburské monarchii jsou aristokratické dvory na roveň císařskému, kulturně jej někdy předčí. Vymezení širšího a užšího dvora. Podstata

ceremoniálu, interpretace sociálních vztahů mezi panovníkem a aristokracií navzájem – interakce, propojenost, příbuzenské vztahy. Struktura dvora je utvářena různými vlivy. Dynastické sňatky – jejich projevem je mísení tradic.

Rozdíl mezi Vídní a Versailles:

Francie – neustálý ruch, turisté, návštěvníci, část dvořanů bydlí přímo v královském paláci. Rakousko – uzavřenější, výlučná společnost, císař však přichází mezi poddané (bohoslužby ve vídeňských kostelech).

Pojem „dvůr“ (širší dvůr) a „hofštát“ (užší). Dvůr se v myšlení šlechty stával symbolicky uspořádaným prostorem, který představoval prostředek komunikace a současně i nástroj sociální a politické integrace šlechty k centru moci.

Dvůr – dva významy:

- 1) historicko-sociologický koncept: dvorská společnost
- 2) dvůr ve smyslu rezidence – místo kde šlechtic sídlí. Z toho court d'honneur – čestný dvůr – prostranství před palácem.

Poslední velký dvůr v českých zemích: Rudolf II., výjimečné kulturní centrum. Po přenesení dvora do Vídně jakoby ztratily české země zájem o dvorskou kulturu. Důsledek – nezájem historiků o pozdější období. Mj. také koncept pobělohorského útlaku, doba temna. Shrnutí stavu bádání o dvorské společnosti v 17. a 18. stol. – Bůžek 2003.

Teorie „centra“ a „provincie“ (Hellmuth Lorenz)

Rezidenční síť šlechtice: dva vrcholy – palác v místě kde sídlil panovník (městská rezidence v politickém centru), zámek na venkově (hlavní venkovské rezidenční sídlo).

Šlechta byla motorem uměleckého dění. Významná umělecká díla vznikala často dříve na venkově – nedá se mluvit o „centru“ a „provincii“.

Vídeň a Praha – centrum a periferie.

Praha, ačkoli nerezidenční, zůstávala důležitým městem ve struktuře habsburského území – pražský Hrad legitimizoval Habsburky jako české krále a kurfiřty (přednostní právo českých králů pro získání císařské koruny). V baroku pokračovala výstavba Hradu a jeho vybavování uměleckými předměty.

Výstavba paláců v Praze: reprezentace na zemské úrovni, politická demonstrace.

Zahradní rezidence (Gartenpalais) Vídeň: Liechtensteinský palác (1691), Praha: Trója.

2. Barokní rituál a ceremoniál

Rituál – opakovaná a ustálená forma lidského jednání, která zajišťuje vnitřní soudržnost společnosti a určuje místo jednotlivce.

Přechodové rituály – svatba (společenský), křest, pohřeb (biologicky daný obřad).

Politické obřady: vjezd do města, korunovace, lenní přísaha.

Dvorský rituál – model chování pro ostatní šlechtice. Příklady – opery ke svatbám.

Ceremoniál – soubor forem, obřadných jednání a pravidel, které se udržovaly ve společenském styku dvořanů. Podstata ceremoniálu: interpretace sociálních vztahů mezi panovníkem a aristokracií navzájem. Divadelní představení, v němž každému připadá odpovídající role. Správné zachování ceremoniálu se považovalo za velmi důležité – zvykové právo, rukopisné příručky, tištěné traktáty:

Julius Bernhard von Rohr: *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der Privat-Personen* (Berlin 1728), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren* (Berlin 1733).

Odras ceremoniálu v hudbě:

Riedel, F. W.: *Kirchenmusik am Hofe Karls VI. (1711–1740). Untersuchungen zum Verhältnis von Zeremoniell und musikalischen Stil im Barockzeitalter*, München–Salzburg 1977.

3. Funkce kultury ve dvorském životě

1) reprezentační, 2) politická, 3) zábavná (satira na dvůr v době karnevalu).

Prameny ke kulturnímu životu šlechty:

1) korespondence, 2) deníky, 3) účetní záznamy, 4) památníky (štambuchy) aj.

Kultura jako nástroj reprezentace a politiky

Legitimizace moci uměleckými prostředky – galerie obrazů předchůdců, panovníků, církevních hodnostářů. Kulturní politika vůči poddaným.

Dvorské slavnosti ve Vídni – nástroj kulturní integrace uvnitř monarchie, symbolická komunikace mezi členy šlechtické společnosti. Kaiserstil – viz níže.

Politická integrace. Příklad: jazyková kultura. Jak se u dvora mluvilo? Vývoj dle politické situace. Friedrich Karl Moser: *Abhandlung von dem Europäischen Hof- und Staats-Sprachen* (Frankfurt a. M. 1750).

Umělecká díla byla tvořena podle **programu** (libreta).

Program: alegorické symboly, náznaky, jež mohl rozluštit jen barokní čtenář a vzdělaný luštitel.

„Concettista“ – specialista na vynalézání a samostatné zpracování zajímavých ikonologických programů na předem daná témata. Velmi široké vzdělání: Bible (zvl. Starý zákon), historie (skutečná i smyšlená), umělecká díla minulosti i současnosti, starověké báje, emblematika). Program mohl dělat i sám umělec.

Příklad osobnosti: Konrad Adolph von Albrecht – umělecký poradce císařského dvora, práce pro hr. Questenberga. Čelný tvůrce ideových konceptů uměleckých podniků na vídeňském dvoře ve 20. letech 18. století.

4. Symbolika a její funkce

Výtvarná symbolika – tehdejší člověk v ní uměl bezpečně číst. Alegorické výjevy, obrazy, fresky. Sakrální umění – povětšinou srozumitelné i dnešnímu člověku. Duchovní oblast – světci s atributy. Profánní umění (světská oblast) – méně srozumitelné.

Oblíbené čtyřnásobné symboly:
živly, roční období, lidský věk (dětství, mládí, dospělost, stáří), kontinenty.

Literární prameny barokní symboliky:

Ovidius (43 př. Kr.): *Metamorfózy*
Ludovico Ariosto: *Orlando furioso* (1516)
Torquato Tasso: *Gerusalemme liberata* (1575)
Battista Guarini: *Il pastor fido* (1589)

James Hall: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, 1974.

Elementární užití symbolů:

erb – heraldický znak, „logo“ šlechtického rodu
impresa – znak+motto, na rozdíl od erbu osobní, náležící konkrétnímu šlechtici
emblém (plurál emblemata) – obecný, skládá se z obrázku, motto a někdy též epigramu (vysvětlení)

5. Projevy dvorské kultury v jednotlivých uměleckých odvětvích

5. 1. Postavení umělce ve dvorské společnosti

Proměňující se role umělce ve společnosti v průběhu doby:
středověk (neznáme totožnost), renesance (dostává jméno i tvář – portréty mecenášů), baroko (stává se partnerem zadavatele, 19. století (umělec – individualita).

Otázka hotovosti díla. Náčrt (koncept) versus hotové dílo, rozlišovat od předlohy pro rytinu (zveřejnění výtvarného díla tiskem), bývá propracovanější. V hudbě – dílo je nehmotné, mezi tvůrcem a uživatelem je interpret, zápis má mnohem důležitější funkci. Hierarchie pramenů: autograf (vlastnoruční zápis), autorizovaný opis nebo tisk, další opisy. Pojem „verze poslední ruky“.

Warnke, Martin: *Hofkünstler. Zur Vogeschichte des Modernen Künstlers*, Köln 1996.
Careri, G.: *Umělec*, in: *Barokní člověk a jeho svět*, ed. Rosario Vilari, Praha 2004 (Roma 1991), s. 277-299.

5. 2. Základní principy barokního umění

Tvarování uměleckých děl – dva principy. Tradice (klasicismus) versus moderna (baroko).
Teorie o střídání těchto dvou principů a překračování pravidel. Barokní estetika: dialektika napětí a uvolnění. Výtvarné umění a architektura: francouzské umění 2. pol. 17. a 18. století = klasicismus, z tohoto pohledu byl termín „baroko“ pejorativní.

Tradice – objednávka dvora, klasický tvar.

Moderna – tvořivý přístup, improvizace

Představitelé:

Tradice

Gian Lorenzo Bernini (1598–1680). Zaměstnán na dvoře papeže Urbana VIII., zakázky pro evropské dvory (Anglie, Francie). Spojení architektury, sochařství a malířství – „bel composito“.

Johann Bernard Fischer von Erlach (1656–1723) – spojení dynamického baroka a franc. bar. klasicismu. Dvorní architekt (1705), hlavní díla: Karlskirche, Hofbibliothek, Zimní jezdecká škola, Böhmisches Hofkanzlei. Kniha *Entwurff einer historischen Architektur* (1721). Zakázky pro šlechtu: Sál předků na Vranově, městský palác prince Evžena. Syn Joseph Emanuel (1693–1742), dokončil otcovy projekty, paláce předních šlechticů, kniha: *Prospekte und Abrisse einiger Gebäude von Wien* (1715, 21719), nově vyšlo jako *Das barocke Wien*, vyd. Hellmuth Lorenz.

Moderna

Francesco Borromini (1599–1667) – dynamické baroko

Johann Lucas von Hildebrandt (1668–1745) – dotvoření dyn. baroka, osobité architektonické článkování. Hlavní díla: Belveder (Horní i Dolní), Harrachovský palác ve Vídni, Mirabell, Kunín, návrh fasády v Jaroměřicích n. R.

5. 3. Architektura

Architektura – dokonalé spojení funkčnosti a uměleckého ztvárnění. Stavba sídla – finančně náročná záležitost. Funkce stavebníka – objednavatele. Důležitá osobnost, měl vliv na vzhled stavby. Zkušenosti z kavalírské cesty, příslušnost k církevnímu řádu (příklad: kapucínské kostely). Architekt – nemusel mít stavební oprávnění, stavbu prováděl stavitel (Baumeister). Rozvoj architektury souvisel s vývojem dvorské společnosti.

5. 4. Efemérní objekty

Výtvarné umění ve službě barokní záliby ve slavnostech – výzdoba průčelí paláců a kostelů, zahradní architektura. Projevy: iluminace, ohňostroje, triumfální vozy. Speciální projevy: Castrum doloris, Boží hrob.

5. 5. Sochařství a malířství

Hlavní projevy dvorského umění:

- 1) oficiální portréty: osobu lze rozeznat nejen podle podoby, ale také podle symbolů, které jsou jakousi světskou alternativou atributů světců: osobní záliby, stavby které byly vystavěny za vlády portrétované osoby.
- 2) fresky v reprezentačních prostorách. Příklad tématu: oslava šlechtického rodu, založení města.
- 3) další projevy – příležitostné alegorické listy, medaile.

5. 6. Divadlo a hudba

Divadelní představení bylo nejpodstatnější součástí dvorských slavností. Spojení různých uměleckých projevů: dekorace (efemérní), mluvené či zpívané slovo, pohyb (herectví, tanec).

Vrchol: opera. Příležitosti: hlavně svatby, později též narozeniny, jmeniny, narození následníka, korunovace či uvedení do funkce (biskupské svěcení, volba).

Dějiny českého divadla. Hlavní kapitoly: Cesnaková-Michalcová, M.: Dvorské divadlo v českých zemích v druhé polovině 16. a 17. století, s. 139-152. Hach, J.: Operní divadlo ve šlechtických rezidencích a na městských scénách, s. 248-280.

Hudební struktura podle toho, pro koho je skladba určena. Příklady: Josquin, vídeňský kontrapunktický styl.

Hudba – přehledy:

Volek, Tomislav: *České zámecké kapely 18. století a evropský hudební kontext*, HV 3č, č. 4, 1997, s. 404-410.

Sehnal, J.: Hudba pobělohorská, in: V. Lébl a kol.: *Hudba v českých dějinách*, Praha 1989, zejména s. 173-181 (o šlechtických kapelách a italské opeře).

Sehnal, J.: *Dějiny hudby na Moravě*, zvl. kapitoly 3. 5. Hudba šlechty (s. 89-107), 4.1. Konec aristokratické hudební kultury (s. 123-131).

6. Vybrané barokní dvory

6. 1. Vídeň

Historický přehled panovníků:

Leopold I. (1658-1705), Josef I. (1705-1711), Karel VI. (1711-40)

Umělecká politika habsburských císařů – císařský styl

Historie pojmu: Reichsstil (negativní konotace, německá říše) – Imperialstil (říše) – Kaiserstil (nikoliv říše, ale císař, nikoli území, ale osoba). Nejnovější koncept: kulturní a politická jednota uvnitř monarchie, podobná umělecká díla na celém jejím území mají sjednocující charakter.

Hlavní znaky:

- 1) historismus – odkazy na antiku jako legitimizace císařského nároku.
- 2) katolicismus – univerzální vláda nad křesťanstvem, světová monarchie (mohla být světová, kdyby Habsburskové neztratili vládu nad Španělskem a jeho zámořskými koloniemi)
- 3) ochrana proti tureckému nebezpečí, ochranný štít Evropy, zvláštní zbožnost (úcta k Panně Marii a zemským patronům).

Disproporce mezi uměleckým zobrazením a realitou.

Matsche, F.: *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI. – Ikonographie, Ikonologie und Programatik des „Kaiserstils“*, Berlin – New York 1981.

Veselá, Irena: *Císařský styl v hudebně-dramatických dílech provedených za pobytu císaře Karla VI. v českých zemích roku 1723*, Disertace, Brno 2007

Karel VI. jako stavebník, vrcholné dílo: Kostel sv. Karla Boromejského. Důležitá emblemata Kaiserstilu: císař jako antický hrdina či některý z historických imperátorů, zeměkoule – univerzální světovláda, řád Zlatého rouna – burgundské kořeny rodu.

Osobní motto Karla VI.: Constantia et Fortitudine (Stálostí a silou): dva sloupy – Herkules jako dobyvatel Španělska, Gibraltar, Trajánův sloup (císař Traianus – vítěz na Blízkém východě – připomínka tureckého nebezpečí).

Architekti: viz výše

Skladatelé: Johann Joseph Fux (1660–1741), Antonio Caldara (c. 1670–1736), Francesco Bartolomeo Conti (1681–1732), Georg Reutter (1708–1772), Giuseppe Porsile (1680–1750), Luca Antonio Predieri (1688–1767).

Libretisté: Apostolo Zeno (1668–1750), Pietro Metastasio (1698–1782), Pietro Pariati (1665 – 1733), Claudio Pasquini (1695–1763)

Hlavní projevy – dvorské opery. Příležitosti: nejdůležitější jmeniny císaře 4.11. a narozeniny císařovny 28.8., posléze narozeniny císaře a jmeniny císařovny. Tematika – antičtí hrdinové a hrdinky.

Vácha, Š. – Veselá, I. – Vlhas, V. – Vokáčová, P.: *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace v roce 1723*. Paseka, Praha – Litomyšl 2009. v tisku

6. 2. Olomouc (Kroměříž, Vyškov)

Významnější biskupové v 17. a 1. pol. 18. stol.:

1599-1636 kard. František Dietrichstein

1664-95 Karel II. Liechtenstein-Kastelkorn

1711-38 W. H. Schrattenbach

Viz text *W. H. Schrattenbach a jeho hudební mecenáš* a článek J. Sehnala *Biskupské hudební kapely v Kroměříži*.

Olomoucká biskupská literatura:

Pavličková, Radmila: *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu Castelkorna 1664–1695*, Olomouc 2001.

Sehnal, J.: *Pavel Vejvanovský a biskupská kapela v Kroměříži*, Kroměříž 1993.

Sehnal, J.: *Biskupské hudební kapely v Kroměříži*, in: Pečman, Rudolf (ed.): *Morava v české hudbě*, Hudebněvědná konference Brno 28.–29. listopadu 1984, Brno 1985, s. 21–25.

Spáčilová, J.: *Hudba na dvoře olomouckého biskupa Schrattenbacha*. Disertace Brno 2006.

Spáčilová, J.: *Olomoucký biskup Schrattenbach a hudba vrcholného baroka*. Cyklus článků, Opus musicum 2005.

6. 3. Další centra (Jaroměřice nad Rokytnou, Holešov)

Plichta, Alois (vyd.): *O životě a umění. Listy z jaroměřické kroniky 1700–1752*, Jaroměřice nad Rokytnou 1974.

Helfert, Vladimír: *Hudební barok na českých zámcích. Jaroměřice za hraběte Jana Adama z Questenberku*, Praha 1916

Perutková, J.: *Zur Identifizierung der Questenbergischen Partituren in Wiener Musikarchiven*. Hudební věda XLIV, 1, 2007, s. 5-36.

Perutková, J.: *Caldarova opera L' Amor non ha legge pro hraběte Questenberga aneb "Horší nežli čert je to moderní manželství"*. Musicologica Brunensia, SPFFBU, H 41, 2006, s. 125-146.

- Perutková, J.: *Libreto k opeře Amalasuanta Antonia Caldary - nový příspěvek k opernímu provozu v Jaroměřicích nad Rokytnou za hraběte J. A. Questenberga*. Musicologica Brunensia, SPFFBU, H 38-40 (2003-2005), s. 207-218, 11 s. ISSN 1212-0391. 2006.
- Perutková, J.: *Opera seria na Moravě ve 40. letech 18. století se zvláštním zřetelem na operní provoz v Jaroměřicích nad Rokytnou*. [http:// acta musicologica.cz](http://acta.musicologica.cz), č. 3, 2005.
- Perutková, J. - Spáčilová, J.: *Italská opera na Moravě v 1. polovině 18. století - fenomén stále aktuální*. Opus musicum 2005, 5, s. 50-53.
- Spáčilová, J.: *Libretista prvních jaroměřických oper - Blinoni nebo Bonlini?* Musicologica Brunensia. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, Brno: Masarykova univerzita, 2006, H 41, od s. 171-177.

Literatura

- Bůžek, V. – Hrdlička, J. – Král, P. – Vybíral, Z.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha – Litomyšl 1992.
- Mařa, Petr: *Svět české aristokracie 1500 – 1700*, Praha 2004.
- Vlnas, Vít: *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*. Praha – Litomyšl 2001.
- Čornejová, I. – Rak, J. – Vlnas, V.: *Ve stínu tvých křídel. Habsburkové v českých dějinách*. Praha 1995.

- Václav Bůžek – Pavel Král (ed.): *Opera historica*, České Budějovice 1996-
 5 (1996): Život na dvorech barokní šlechty: 1600-1750
 7 (1999): Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku
 8 (2000): Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku
 10 (2003): Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)

Barokní Praha – Barokní Čechie. Sborník příspěvků z 22. vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách, Praha 2004.

Šlechtická kultura ve městech:

- Jeřábek, Tomáš – Kroupa, Jiří a kol.: *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*, Brno 2005.
- Ledvinka, L. – Vlnas, V. – Mráz, B.: *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, ²2000.
- Hlobil, I. – Michna, P. – Togner, M.: *Olomouc*, Praha 1984.
- Preiss, Pavel: *Italští umělci v Praze: renesance, manýrismus, baroko*. Praha 1986.

Obecná literatura o baroku na Moravě:

- Krsek, I. – Kudělka, Z. – Stehlík, M. – Válka, J.: *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*. Academia Praha 1996.